

Teresa Michałowska

Badania nad literaturą staropolską w Instytucie Badań Literackich PAN 1948-1973

Biuletyn Polonistyczny 16/49, 25-42

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**BADANIA NAD LITERATURĄ STAROPOLSKĄ
W INSTYTUCIE BADAŃ LITERACKICH PAN
1948–1973**

Pierwszym dokonaniem Instytutu Badań Literackich, wśród którego współzałożycieli znajdowali się badacze żywo i bezpośrednio zainteresowani przeszłością literatury narodowej, towarzyszyło przekonanie o konieczności przewartościowania, a zarazem pogłębienia wiedzy o kulturze i twórczości okresu staropolskiego.

Przekonaniu temu dano wyraz na Zjeździe Polonistów w roku 1950. Krytyczna ocena dotychczasowego stanu wiedzy o piśmiennictwie przedoświeceniowym oraz idące w ślad za nią dążenie do zarysowania nowej wizji poszczególnych epok poprzez objęcie ich ściślejszymi ramami chronologicznymi, a zarazem wyeksponowanie zjawisk szczególnie godnych wnikliwego rozpoznania - znalazły się w centrum uwagi wygłoszonych ówczesnie referatów na temat Średniowiecza, literatury XVI i XVII wieku (opublikowanych w tomie pt. "O sytuacji w historii literatury polskiej", 1951) oraz towarzyszących im wystąpień dyskusyjnych.

Tendencja odnowy, a zarazem wielostronnego programowania badań nad dawną literaturą znalazła odbicie w działalności Instytutu: u progu lat pięćdziesiątych podjęto wiele doniosłych inicjatyw naukowych, których większość owocuje do dziś. Wymienimy tylko trzy, jak się wydaje, szczególnie ważne wydarzenia, skupione około r. 1953.

W październiku tego roku odbyła się w Warszawie zorganizowana przez Polską Akademię Nauk interdyscyplinarna sesja naukowa pod nazwą "Odrodzenie w Polsce", której podstawowym założeniem było zintegrowanie wysiłku badawczego przedstawicieli historii, historii literatury, języka, sztuki i nauki dla zarysowania syntetycznej wizji kultury renesansowej w Pol-

soe, odpowiadającej stanowi najnowszej wiedzy w tym zakresie. Żywy udział Instytutu w tym przedsięwzięciu został udokumentowany dwiema obszernymi publikacjami ("Odrodzenie w Polsce". Materiały z sesji naukowej PAN 25-30 października 1953 r.; t. III: "Historia języka", Warszawa 1960-1962, oraz t. IV: "Historia literatury", Warszawa 1956). W tomach tych znalazły się studia wybitnych znawców okresu. Dobór tematów oraz przyświecające autorom dążenie do stworzenia syntetycznego obrazu omawianych problemów sprawiło, iż książka ta stała się prawdziwie wartościowym kompendium wiedzy o literaturze i kulturze polskiego Renesansu. Zaprezentowana tu całościowa wizja epoki odegrać miała istotną rolę w rozwoju badań prowadzonych w latach następnych.

Również w r. 1953 ukazał się pierwszy tom serii wydawniczej Biblioteka Pisarzy Polskich, pod redakcją naczelną M.R. Mayenowej. Seria ta miała służyć udostępnieniu ważniejszych utworów staropolskich, opracowanych według najnowocześniejszych wymagań sztuki edytorskiej. Wspomniany pierwszy tom zawierał "Krótką rozprawę" (w opracowaniu W. Taszyckiego i K. Górskiego), stanowiąc zarazem pierwszą część zapowiadanej edycji "Dzieł wszystkich" Mikołaja Reja.

W tym samym wreszcie roku powstała także druga seria: Studia Staropolskie, przeznaczona do publikowania aktualnie powstających prac o literaturze okresu przedoświeceniowego. Redakcję serii objął K. Budzyk, równocześnie autor pierwszego jej tomu pt. "Z dziejów Renesansu w Polsce" (1953). Po śmierci K. Budzyka, w r. 1964, redakcję serii objęli Cz. Hernas i J. Ziomek; w latach późniejszych nastąpiło rozszerzenie komitetu redakcyjnego.

Seria Studia Staropolskie spełnia niezmiernie ważną rolę w rozwoju badań literackich w skali ogólnopolskiej. Publikuje się tu nie tylko prace powstające w ścisłym planie naukowym Instytutu Badań Literackich, ale równocześnie zasługujące na udostępnienie studia spoza Instytutu, przede wszystkim z ośrodków uniwersyteckich. Ta ścisła współpraca z ogólnopolskim środowiskiem naukowym sprawia, iż Studia Staropolskie odgrywają rolę centralnego organu naukowego w zakresie badań nad literaturą polską do połowy XVIII wieku.

Wspomniane tu ważne dokonania lat 50-ych stanowią wyrazisty dowód skryształizowania się już w początkowym okresie istnienia dwóch podstawowych funkcji społecznych, które stały się dyrektywą działania Instytutu w latach następnych. Pierwszą z nich miała być rola placówki badawczej, tworzącej na miarę istniejących potrzeb i wypełniającej określony plan merytoryczny; drugą - rola koordynatora i organizatora badań naukowych w zasięgu krajowym. Temu drugiemu celowi służyły ścisłe kontakty i współpraca z licznymi placówkami naukowymi, głównie uniwersyteckimi.

W początkowych latach badania nad literaturą staropolską w Instytucie koncentrowały się przede wszystkim wokół indywidualnych inicjatyw i przedsięwzięć uczonych starszego i średniego pokolenia (K.Budzyk, J.Krzyżanowski, M.R.Mayenowa) oraz ich uczniów i współpracowników. W r. 1961 powstała - złożona z młodszych pracowników - Pracownia Historii Literatury Staropolskiej, kierowana początkowo przez J.Lewańskiego, od r. 1964 przez Cz.Hernasa i J.Ziomka, zaś od r. 1971 przez niżej podpisaną. Pracownia ta stworzyła własny plan badawczy, obejmujący prace indywidualne i zespołowe.

Przed podjęciem próby usystematyzowania dorobku naukowego Instytutu w zakresie literatury staropolskiej wydaje się konieczne zwrócenie uwagi na fakt historycznej przemienności sytuacji, w której rozwijała się cała polonistyka powojenna. Dokonująca się w tym czasie ewolucja postaw metodologicznych oraz uznawanych kryteriów wartości pociągała za sobą fluktuacje także w zakresie doboru i hierarchizacji badanej tematyki. Rezultatem tego zjawiska było nierównomierne natężenie zainteresowań poszczególnymi tematami w kolejnych fazach rozwoju literaturoznawstwa powojennego.

W dziedzinie badań nad staropolszczyzną w latach 50-ych na pierwszy plan wysunęła się problematyka Renesansu: postępowych tradycji kultury i literatury tego okresu związanych z ruchami ideowymi i religijno-reformatorskimi epoki, twórczością najwybitniejszych poetów i prozaików (Kochanowski, Rej, Górnioki, Frycz Modrzewski, Biernat z Lublina i inni), wreszcie nurtem ludowym i mieszczańskim literatury. W latach 60-ych akcent przesunął się wyraźnie w kierunku epoki Baroku: zarówno kultury

ówoczesnej i dominujących w niej zjawisk (w tym kontrreformacji), jak literatury, słabo zbadanej i nastroczającej wiele skomplikowanych problemów analitycznych. Nastąpił przy tym dość widoczny wzrost zainteresowań zagadnieniami poetyki historycznej, świadomości literackiej doby staropolskiej, estetyki, genologii.

Fluktuacje te dają się zaobserwować również na materiale, jaki stanowią dokonania naukowe Instytutu w dziedzinie badań nad literaturą staropolską.

Badania historycznoliterackie nad Renesansem zainicjowała, jak wspomnieliśmy poprzednio, zbiorowa księga będąca pokłosiem sesji "Odrodzenie w Polsce". Towarzyszyły jej liczne inne publikacje, mające niejednokrotnie istotne znaczenie dla formowania syntetycznej wizji epoki (np. "Przełom renesansowy w literaturze polskiej" K. Budzyka). Jednocześnie ogólny zarys literatury XVI wieku przyniosła (wznowiona z przedwojennego wydania, wydrukowana po raz pierwszy w r. 1953, a następnie poszerzana i uzupełniana wielokrotnie) "Historia literatury polskiej" J. Krzyżanowskiego. W połowie lat 60-ych z inicjatywy i pod patronatem Instytutu rozpoczęły się prace nad uniwersyteckim podręcznikiem historii literatury polskiej. Tom podręcznika obejmujący okres Renesansu, opracowany przez J. Ziomka, ukaże się niebawem na półkach księgarskich.

Równocześnie z pracami syntetycznymi i podręcznikowymi toczyły się w Instytucie badania nad twórczością poetów renesansowych oraz prace edytorskie zmierzające do udostępnienia ich dzieł współczesnemu odbiorcy.

Opracowanie spuścizny Jana Kochanowskiego zostało zapoczątkowane wydaniem przez J. Krzyżanowskiego "Dzieł polskich" (1953). W związku ze zbliżającą się 400 rocznicą śmierci poety Instytut Badań Literackich podjął inicjatywę przygotowania pomnikowego wydania jego dzieł wszystkich (polskich i łacińskich) w serii Biblioteka Pisarzy Polskich. To doniosłe przedsięwzięcie zostało objęte planem na lata 1972-1982. Planuje się ponadto sporządzenie pełnej bibliografii (podmiotowej i przedmiotowej) twórczości poety, poszerzonej o zarys jego biografii. Plonem badań historycznoliterackich nad poezją Kochanowskiego są dotychczas prace cząstkowe, dotyczące, między in-

nymi, zagadnienia recepcji jego twórczości (np. J. Pelca "Jan Kochanowski w tradycjach literatury polskiej", 1965). Badania te zintensyfikują się z pewnością w najbliższym okresie. Prócz opracowań monograficznych twórczości i życia poety przewiduje się przygotowanie zespołowych publikacji studiów na temat wybranych zagadnień dotyczących epoki i twórczości Kochanowskiego; prace te powstaną w wyniku kolejnych zebrań i konferencji naukowych organizowanych przez Pracownię Historii Literatury Staropolskiej.

Inicjatywa pełnego wydania "Dzieł wszystkich" Mikołaja Reja zrodziła się w Instytucie Badań Literackich jeszcze na początku lat 50-ych. Wspomnieliśmy poprzednio, że "Krótka rozprawa" wypełniła pierwszy tom Biblioteki Pisarzy Polskich. Była ona jednocześnie zapowiedzią dalszych tomów Rejowskich: w r. 1965 ukazała się "Postylla", zaś w r. 1971 - "Wizerunek". Do r. 1974 zostaną ukończone prace nad następnymi czterema tomami, obejmującymi: "Drobne utwory", "Kupca", "Figliki" oraz "Zwierzyńiec". Równoległe do prac edytorskich postępowały badania historycznoliterackie nad twórczością poety. Z dorobku lat wcześniejszych wymienimy prace J. Krzyżanowskiego (m.in. "Mikołaja Reja »Krótka rozprawa« na tle swoich czasów" i inne, w tomie "W wieku Reja i Stańczyka", 1958). Rejem interesował się również K. Budzyk (m.in. "Szkice i materiały do dziejów literatury staropolskiej", 1955). W związku z 400 rocznicą śmierci pisarza Instytut Badań Literackich zorganizował w roku 1969 dwie sesje naukowe: robocze zebranie Pracowni Historii Literatury Staropolskiej oraz konferencję, na której zaprezentowano liczne prace dotyczące twórczości literackiej, języka i stylu Reja. Plonem tej konferencji stał się obszerny tom serii Studia Staropolskie pt. "Mikołaj Rej. W czterechsetlecie śmierci" (1971). Jednocześnie w Pracowni Bibliografii i Dokumentacji Staropolskiej opracowano (również zaprezentowaną na konferencji) bibliografię dzieł poety (autorstwa I. Rostkowskiej, 1970). Studia Staropolskie, prócz wspomnianego tomu zbiorowego, poświęciły problematyce Rejowskiej jeszcze dwie inne pozycje: w r. 1971 ukazały się prace - J. Starnawskiego "O »Zwierzyńcu« Mikołaja Reja" oraz M. Adamczyk "»Żywot Józefa« Mikołaja Reja".

Prowadzone już w latach 50-ych badania twórczości publicystycznej Andrzeja Frycza Modrzewskiego zintensyfikowały się

ostatnio w związku z przygotowaniem do interdyscyplinarnej konferencji naukowej (przy współudziale Instytutu Filozofii i Socjologii PAN oraz Zakładu Historii Nauki i Techniki PAN), która odbyła się w październiku 1972 r., w 400 rocznicę śmierci pisarza i ideologa renesansowego. Materiały z tej sesji zostaną opublikowane w zbiorowym tomie Studiów Staropolskich.

W bezpośrednim związku z badaniami nad literaturą polskiego Renesansu pozostawała problematyka reformacji i ruchów religijnych w Polsce XVI wieku oraz zagadnienia drukarstwa i historii książki tego okresu.

Pałą zainteresowania zagadnieniami reformacji, tak istotnymi dla kultury omawianego okresu, notujemy w latach 50-ych, w związku z pracami przygotowawczymi do sesji "Odrodzenie w Polsce", a także w okresie późniejszym. Owocowały one publikacjami dotyczącymi społecznych aspektów ruchu reformacyjnego (J. Tazbir, "Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku", 1953) oraz szerzej zakrojonymi badaniami nad innowierstwem polskim, nie tylko XVI wieku, bo obejmującymi również arianizm. Ośrodkiem tych badań były instytuty Filozofii i Socjologii oraz Historii PAN.

W ściślejszym natomiast związku z planami badawczymi i wydawniczymi Instytutu Badań Literackich pozostawały prace nad historią książki i drukarstwa. Wiele uwagi poświęcił im K. Budzyk, były reprezentowane i prowadzone przez długi czas przez A. Kawecką-Gryczową oraz zespół pracujących pod jej kierunkiem badaczy skupionych w Pracowni Bibliografii i Dokumentacji Staropolskiej Instytutu Badań Literackich^x.

Określana początkowo pejoratywnym mianem "czasów kontrreformacji", następnie ostrożnym terminem "czasów poreniesansowych", epoka Baroku zaczęła budzić żywsze zainteresowanie w końcu lat 50-ych (w związku ze Zjazdem Polonistów w r. 1958) i w następnym dziesięcioleciu. Syntetyczny zarys podręcznikowy literatury tego okresu przyniosła już wcześniej "Historia literatury polskiej" J. Krzyżanowskiego. W latach 60-ych, zapewne nie bez wpływu rozwijającej się niezwykle bogato literatury europejskiej na temat Baroku jako jednego z głównych prą-

^x Zob. osobny artykuł, s. 164-167.

dów estetycznych XVII wieku we Francji, Włoszech, Hiszpanii, a także w krajach słowiańskich, temat ten zafrapował badaczy średniego i młodszego pokolenia (M.Strzałkowa, J.Błoński, J. Sokołowska). W Instytucie Badań Literackich problematyce Baroku oraz Manieryzmu poświęcano w tym okresie wiele uwagi na zebraniach i konferencjach naukowych (w r. 1965 i 1967). Płonem konferencji z r. 1967 stał się zespolowy tom Studiów Staropolskich zatytułowany "Wiek XVII - Kontrreformacja - Barok" (1970). Problematyka ta powracała wielokrotnie w późniejszych latach. Śladem dalszych dyskusji i badań syntetycznych są m.in. artykuły na temat estetyki Manieryzmu i Baroku zamieszczone w innym tomie zbiorowym pt. "Estetyka - poetyka - literatura" (1973). Wydarzeniem naukowym o doniosłym znaczeniu dla badań nad literaturą i kulturą Baroku w Polsce stał się kolejny tom podręcznika uniwersyteckiego historii literatury polskiej pt. "Barok", opracowany przez Cz.Hernasa (1973), podobnie jak i inne tomy - z inicjatywy i pod patronatem Instytutu.

Spośród autorów XVII-wiecznych, których twórczość była lub jest aktualnie objęta planem naukowym Instytutu, wymienimy: Wacława Potockiego (któremu L.Kukulski poświęcił osobne studium "Prolegomena filologiczne do twórczości W. Potockiego", 1961); Jana Andrzeja Morsztyna (którego dzieła ukazały się po raz pierwszy w całości, w doskonałym opracowaniu edytorskim również L.Kukulskiego, "Utwory zebrane", 1971); życie i twórczość Zbigniewa Morsztyna opracował J.Pelo (1966); monografię Stanisława Herakliusza Lubomirskiego przygotowuje W.Roszkowska, autorka wcześniejszej książki pt. "Włoski rodowód komedii S.H.Lubomirskiego" (1960). Stanowiące znakomity dokument kultury epoki, a jednocześnie wysokiej rangi zabytek literackiej sztuki epistolograficznej, listy Sobieskiego do Marysieńki oraz jej listy do króla wydał z obszernym komentarzem w dwóch osobnych tomach L.Kukulski (1962 i 1966). Seria Studia Staropolskie prezentowała ponadto prace dotyczące poszczególnych gatunków poetyckich, np. satyry (S.Grzeszozuk, "0 >> Satyrach << K.Opalińskiego", 1961; P.Pelcowa, "Satyra czasów saskich", 1968), hejnału (Cz.Hernas, "Hejnały staropolskie, 1961), emblematu (J.Pelo - w druku). Prace tego typu obejmowały najczęściej swym zasięgiem chronologicznym cały okres staropolski, wybiegając niekiedy w czasy późniejsze.

Równoległe z badaniami skupiającymi się wokół problematyki poezji staropolskiej postępowały prace nad zaniedbanym i słabo rozpoznanym w dorobku poprzednich lat nurtem prozy przedoświeceniowej.

Badania nad prozą okresu Renesansu zapoczątkował J. Krzyżanowski, zamieszczając w tomie "Odrodzenie w Polsce" (1953) obszerniejsze studium, syntetyczne pt. "Proza polska wieku XVI". W rok później Państwowy Instytut Wydawniczy wydał analogię najważniejszych zabytków prozatorskich tego okresu w wyborze i opracowaniu tegoż autora ("Proza polska wczesnego Renesansu", 1954). Wydarzeniem naukowym stało się wznowienie poszerzonej i zaktualizowanej bibliograficznie książki J. Krzyżanowskiego z roku 1934, należącej do zespołu prac przedwojennych tegoż autora poświęconych formom narracyjnym XVI wieku, pt. "Romans w Polsce wieku XVI" (1962). W r. 1960 ukazał się obszerny tom "Dawna facecja polska", opracowany przez J. Krzyżanowskiego i K. Żukowską-Billip.

Problematyka badań nad prozą staropolską, zarówno nad literackimi formami fabularnymi, jak nad jej nurtem paraliterackim, została podjęta w latach 60-ych w Pracowni Historii Literatury Staropolskiej. Powstały w tym okresie prace dotyczące noweli XVI - I poł. XVIII wieku (dwie pozycje książkowe T. Michałowskiej, w tym "Między poezją a wymową", 1970), powieści XVII i I połowy XVIII wieku (też autorki), biografistyki i innych form paraliterackich (dwie pozycje książkowe H. Dziechcińskiej, w tym "Biografistyka staropolska w latach 1476-1627", 1971). Studia Staropolskie opublikowały też prace dotyczące pamiętnikarstwa staropolskiego (J. Rytel, "Pamiętniki Paska na tle pamiętnikarstwa staropolskiego", 1962). Na odnotowanie zasługuje ponadto antologia staropolskiej bajki ludowej, opracowana przez H. Kapełus ("Bajka ludowa w dawnej Polsce", 1968).

Dramat staropolski stanowi jedną z poważniejszych pozycji zarówno w dotychczasowym dorobku, jak w bieżących planach badawczych Instytutu.

Sześciotomowa antologia pt. "Dramaty staropolskie" (wydana przez J. Lewańskiego w latach 1959-1963) udostępniła w krytycznym opracowaniu ważniejsze teksty okresu rozciągającego się na przestrzeni czasowej od Średniowiecza do końca XVII wieku. Jed-

nocześnie prowadzono w Instytucie badania nad formami dramaty-
cznymi. J.Lewański wydał w Studiach Staropolskich rozprawę pt.
"Studia nad dramatem polskiego Odrodzenia" (1956), później zaś
opracowywał formy dramatu średniowiecznego (w serii Poetyka).
W.Roszkowska we wspomnianej już książce o komediach, Lubomir-
skiego oraz w innych publikacjach zajęła się głównie dramatem
i teatrem epoki Baroku. T.Bieńkowski studiował problematykę re-
cepcji tradycji antycznej w dramacie staropolskim ("Fabularne
motywy antyczne w dramacie staropolskim i ich rola ideowa",
1967). Spośród inicjatyw Instytutu trzeba odnotować wydanie
ważnej pozycji materiałowej, jaką stanowi książka J. Poplatka
"Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w dawnej Pol-
sce" (1957). Jednocześnie Pracownia Dokumentacji i Bibliogra-
fii Staropolskiej przy współudziale historyków literatury pod-
jęła przygotowanie trzytomowej bibliografii pt. "Dramat staro-
polski" (pod redakcją A.Gryzowej i W.Korotaja, której tom I
ukazał się w r. 1965. Problemy dramatu i teatru staropolskie
pojawiały się często w planach wydawniczych serii ("Wrocławskie
spotkania teatralne", 1967, oraz "O dawnym dramacie i teatrze",
1971, będące zespołowymi publikacjami wyrosłymi na podłożu prac
toczących się w Pracowni Historii Literatury Staropolskiej, oraz
tomy autorskie: J.Okonia, 1970, M.Adamczyk, 1971, S.Grzeszczu-
ka, 1971).

W połowie lat 60-ych narodziła się w Instytucie inicjatywa
opracowania wszechstronnej, pełnej syntezy dziejów dramatu i
teatru polskiego od Średniowiecza do poł. XVIII wieku. Pracę
tę, wykonywaną zarówno przez pracowników Instytutu, jak przez
wielu autorów z innych instytucji, w tym głównie z ośrodków u-
niwersyteckich, prowadzą jako jej redaktorzy J.Lewański (dla
Średniowiecza i Renesansu) oraz W.Roszkowska (dla Baroku). Od-
danie poszczególnych tomów do druku przewiduje się na najbliż-
sze lata (1973-1975).

Obok tej obszernej książki, pomyślanej jako synteza o cha-
akterze podręcznikowym, w Pracowni Historii Literatury Staro-
polskiej powstają dwie inne jeszcze publikacje o ambicjach syn-
tetyzujących, stanowiące owoc ścisłej, wieloletniej współpracy
z ogólnopolskim zespołem badaczy staropolszoznicy, a przede
wszystkim z pracownikami uniwersytetów.

Pierwsza z nich - to "Słownik literatury staropolskiej", przygotowywany pod redakcją T. Michałowskiej, B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz oraz J. Ziomka. Znajdą się tu różne co do wielkości hasła przedstawiające w encyklopedycznym, syntetycznym ujęciu najważniejsze zjawiska z wybranych dziedzin kultury i literatury XVI-XVII wieku. Problematyka haseł skupi się wokół czterech kręgów problemowych. Będą to: 1) prądy literackie, estetyczne i filozoficzne, funkcjonujące w Polsce w okresie Renesansu i Baroku; 2) instytucje kulturowe oraz różne zjawiska i aspekty życia literackiego w dawnej Polsce (np. czytelnictwo, cenzura, publiczność literacka, książka drukowana i rękopiśmienna); 3) świadomość estetyczna i teoretycznoliteracka; główne kierunki wiedzy o literaturze i języku (poetyka, retoryka, gramatyka), ważniejsze pojęcia i terminy (np. pojęcie "naśladowania", "poezji", "gatunku" lub "rodzaju" poetyckiego); 4) podstawowe formy literackie, w tym gatunki (jak "tren", "fraszką", "elegia") oraz elementy struktury literackiej (np. bohater, fabuła, styl poetycki).

Druga publikacja zespołowa o ambicjach syntetyzujących, powstająca aktualnie w Pracowni Historii Literatury Staropolskiej i już częściowo zrealizowana (w r. 1972 ukazała się s. I) - to "Problemy literatury staropolskiej", pod redakcją J. Pelca. Publikacja ta ma się składać z trzech lub czterech serii, obejmujących artykuły różnych autorów na temat wybranych zagadnień literatury i kultury staropolskiej, począwszy od Średniowiecza, na połowie XVIII wieku skończywszy.

Obok badań historycznoliterackich, których dotychczasowe efekty oraz główne, aktualnie realizowane, zamierzenia staraliśmy się pokrótce zasygnalizować, skryształizował się osobny nurt badawczy, skupiony na problematyce świadomości teoretycznoliterackiej, estetycznej i językowostylistycznej XVI-XVII wieku w Polsce.

Inicjatywa podjęcia badań tego typu wiąże się również z pierwszym okresem działalności Instytutu Badań Literackich. Jednym z pierwszych dokonań w tym zakresie było wydanie w serii Biblioteka Pisarzy Polskich dzieł teoretycznych M.K. Sarniewskiego (1954 i 1958). Znamienna wydaje się przedmowa, którą redakcja serii poprzedziła edycją tomu "O poezji doskona-

kiej": podkreślono tam dobitnie znaczenie badań teoretycznych nie tylko dla pogłębienia wiedzy o samej poetyce i retoryce oraz o podstawowych pojęciach teoretycznych właściwych ówczesnemu myśleniu teoretycznemu, ale również dla pełniejszego poznania i zrozumienia dawnej twórczości literackiej. Jednocześnie postulowano podjęcie na szeroką skalę badań z zakresu świadomości językowej i stylistycznej. Programowi temu towarzyszyły kolejne dokonania, związane głównie z nazwiskiem M.R. Mayenowej ("Problematyka stylistyczna staropolszczyzny", 1953; "Walka o język w życiu i w literaturze staropolskiej", 1955). Pod jej redakcją została powołana do istnienia seria Wypowiedzi o Języku i Stylu. W bezpośrednim związku z programem badań nad stylem literatury staropolskiej pozostawał, zainicjowany jeszcze przed r. 1950, także przez M.R. Mayenową, "Słownik polszczyzny XVI wieku", którego kolejne tomy ukazują się w rocznych mniej więcej odstępach. W r. 1960 ukazał się w Studiach Staropolskich cenny tom R. Gansinca | pt. "Metrificale Marka z Opatowca i traktaty gramatyczne XIV i XV w."

Około połowy lat 60-ych badania świadomości teoretyczno-literackiej i językowostylistycznej staropolszczyzny zostały podjęte w Pracowni Historii Literatury Staropolskiej. W planach naukowych Pracowni znalazły się tematy takie, jak dawna teoria stylu i języka (B. Otwinowskiej, "Modele i style | prozy w dyskusjach na przełomie XVI i XVII wieku", 1967, lub te same autorki "Język - naród - kultura" - na ukończeniu); teoriomitu (E. Sarnowskiej-Temierusz, "Świat mitów i świat znaczeń. M.K. Sarbiewski i problemy wiedzy o starożytności", 1969); teoria poezji (omawiana w artykułach tej samej autorki oraz w książce - na ukończeniu - o pojęciu poezji w Polsce XVI-XVII w.); teoria genologiczna w poetyce staropolskiej i europejskiej (artykuły T. Michałowskiej oraz będąca na ukończeniu książka poświęcona tym zagadnieniom). Problematyka teoretycznoliteracka pojawiła się również w pracach z zakresu historii literatury jako konieczny kontekst badawczy dla dokonań dawnej poezji i prozy, jako nieodzowne narzędzie analizy.

Owoconie rozwijająca się w tym zakresie współpraca z badaczami z różnych ośrodków uniwersyteckich znalazła oparcie w organizowanych okresowo przez Pracownię sesjach naukowych po-

święconych problematyce teoretycznej, pod nazwą "Estetyka - poetyka - literatura".

Dorobek edytorski IBL w zakresie staropolszczyzny wiąże się, przede wszystkim, prócz wymienionych poprzednio dokonań indywidualnych, z serią Biblioteka Pisarzy Polskich. O założeniu tej serii wspominaliśmy na wstępie jako o jednej z tych inicjatyw Instytutu, które w ciągu 20 lat ugruntowały swoje miejsce w ogólnym dorobku staropolszczyzny i stanowią jego chlubną kartę. BPP została pomyślana jako przedsięwzięcie edytorskie na wielką skalę nie tylko pod względem ilościowym (o czym niżej), ale przede wszystkim pod względem wartości i poziomu edytorskiego wydawanych tu dzieł. Rozpada się ona formalnie na dwie serie: "A" (najdawniejsze zabytki rękopiśmienne) oraz "B" (druki i rękopisy dzieł z XVI - poł. XVIII wieku).

Średniowieczne zabytki serii "A" są prezentowane w trzech wersjach: w fototypii, transliteracji oraz transkrypcji. Fototypia pojawia się również w serii "B", pozostając tu niekiedy jedyną formą przekazu, szczególnie użyteczną nie tylko dla badaczy literatury i języka, ale również historii książki i drukarstwa. W wypadku druków o szczególnej wartości obok fototypii pojawia się również transkrypcja.

Opracowanie edytorskie powierza się z zasady równocześnie historykom literatury i historykom języka (np. tom obejmujący "Krótką rozprawę" Reja ukazał się w opracowaniu K.Górskiego i W.Taszyckiego). Opracowanie obejmuje: a) wstęp (uzasadnienie wyboru podstawy edycji, analiza bibliograficzna druku i jego historia, opis grafiki i języka tekstu); b) objaśnienia rzeczowe dotyczące realiów, utartych zwrotów językowych itp., warianty tekstu, koniektury, objaśnienia miejsc wątpliwych; c) indeks wyrazów i form językowych, użytych w danym zabytku.

Wydawane z rękopisów teksty obojętne (np. traktaty teoretyczne M.K.Sarbiewskiego) przedrukowuje się w transkrypcji oraz w przekładzie polskim, fototypii używając jedynie do celów ilustracyjnych.

Kanon tekstów i autorów, objętych planem serii, jest bardzo szeroki. Jak powiedziano wyżej, seria "A" ma objąć wszystkie najdawniejsze zabytki języka polskiego; dotychczas uka-

zały się tomy: "Liryka średniowieczna", t. I ("Bogurodzica", 1962); "Polskie wierszowane legendy średniowieczne" (1962); "Rozmyślania dominikańskie" (1965). W planie na najbliższe lata znajdują się m.in.: "Polska średniowieczna liryka religijna", następny tom "Rozmyślań dominikańskich", "Rozmyślania przemyskie" i inne; seria "B" obejmuje, sukcesywnie realizowaną, edycję "Dzieł wszystkich" Mikołaja Reja, której tomy wymienialiśmy już poprzednio. Drugą doniosłą inicjatywą jest pomnikowe wydanie "Dzieł wszystkich" Jana Kochanowskiego (1972-1982). Dotychczas wydano ponadto (w całości lub w fragmentach) twórczość takich pisarzy, jak Grzegorz Paweł z Brzezin (1954), M.K.Sarbiewski (1954, 1958, 1972), S.Twardowski ze Skrzypny ("Dzieł wszystkich", t.II, 1955), J.Ursyn (1955), A.Trzeciecki ("Dzieła wszystkie", 1958, 1961), S.F.Klonowicz (1960), J.Jurkowski ("Dzieła wszystkie", 1958), Klemens Janicki (1966) i inni. W planie najbliższym znajdują się m.in. ośmioro wydań twórczości Sz.Szymonowicza, S.H.Lubomirskiego i innych.

Dyrektywą działania serii jest stopniowe systematyczne utrwalanie dorobku dawnego piśmiennictwa narodowego w oparciu o nowoczesną aparaturę edytorstwa naukowego. Poszczególne tomy stanowią bezcenny materiał dla kilku dyscyplin równocześnie: historii literatury, historii języka, kulturoznawstwa, historii książki i innych.

Oprócz prac historycznoliterackich oraz badań z zakresu dziejów dawnej świadomości teoretycznej Pracownia Historii Literatury Staropolskiej prowadzi szeroko zakrojoną pracę dokumentacyjną, zmierzającą do zinwentaryzowania wszystkich (w skali ogólnopolskiej) rękopisów XVI-XVIII wieku zawierających materiały literackie, a następnie - jeśli z przyczyn organizacyjno-technicznych okaże się to możliwe - do rozpisania i zindeksowania przy pomocy maszyn matematycznych zawartości owych rękopisów.

Wspomnieliśmy na początku, że udziałem Instytutu stało się nie tylko tworzenie i realizowanie własnego planu naukowobadawczego, ale równocześnie koordynowanie i inicjowanie badań w skali ogólnopolskiej. Fakt ten rzutuje w widoczny sposób również na plany i działalność organizacyjną Pracowni Historii Literatury Staropolskiej.

Dążąc do zintegrowania ogólnopolskiego środowiska badaczy staropolszczyzny podjęto już ok. r. 1958 inicjatywę organizowania okresowych zebrań, stanowiących okazję do prezentowania bieżącego dorobku naukowego, wymiany doświadczeń i prowadzenia roboczych dyskusji. Po pewnej przerwie zebrania takie wznowiono w końcu r. 1964. Odtąd odbywają się one systematycznie, skupiając badaczy aktywnie zainteresowanych literaturą staropolską. Uczestnikami ich są nie tylko pracownicy Instytutu Badań Literackich oraz innych Instytutów PAN, ale także pracownicy wszystkich większych ośrodków uniwersyteckich (Warszawy, Poznania, Wrocławia, Krakowa, Gdańska, Lublina, Torunia, Łodzi, Opola, Katowic), osoby zajmujące się badaniem literatury staropolskiej w bibliotekach naukowych (np. BN, BUW, UJ, UAM w Poznaniu, PAN w Gdańsku) oraz w wydawnictwach (PIW, Ossolineum i in.). Wielką wagę przywiązuje się do aktywizowania młodych osób rozpoczynających pracę naukową.

Korzystnym zwyczajem stało się w latach 60-ych grupowanie w ramach poszczególnych zebrań referatów o pokrewnej tematyce. Tak więc osobne spotkania poświęcono m.in.: literaturze sowizrzalskiej, literackiej prozie staropolskiej, prasie XVI-XVII wieku, zagadnieniom Baroku, teatru i dramatu staropolskiego, kontrreformacji itd. Niektóre zebrania i konferencje miały charakter interdyscyplinarny: były organizowane wspólnie z pracownikami instytutów Historii, Filozofii i Socjologii oraz Sztuki PAN i innych. W niektórych też wypadkach materiały z sesji stanowiły podstawę osobnych publikacji (w serii *Studia Staropolskie*).

W ostatnich latach tematykę zebrań poczęto układać w cykle problemowe, które byłyby w stanie oferować badaczom propozycje metodologiczne, zbliżające naukę o dawnej literaturze polskiej do wymogów współczesnej humanistyki światowej. Skryształizowały się w ten sposób pomysły: cyklu poświęconego szeroko pojętej socjologii literatury staropolskiej, w tym również problematyce życia literackiego w dawnych wiekach ("*Literatura i społeczeństwo*"); cyklu obejmującego zagadnienia dawnej świadomości teoretycznoliterackiej i estetycznej oraz interpretacji literatury staropolskiej w kontekście owej świadomości ("*Estetyka - poetyka - literatura*"); cyklu poświęco-

nego problemom dawnej teorii znaku językowego i poetyckiego oraz analizy semiologicznej dawnego piśmiennictwa ("Znak - znaczenie - literatura"). W najbliższej perspektywie rysuje się zamysł cyklu zebrań poświęconych twórczości Jana Kochanowskiego i epoce Renesansu.

Zgodnie z tradycją lat poprzednich, zebrania i konferencje staropolskie owocują co pewien czas tomami zbiorowymi w serii Studia Staropolskie.

Współpraca z ogólnopolskim środowiskiem badaczy literatury staropolskiej nie ogranicza się jednak do organizowania wspólnych zebrań i konferencji naukowych. Równocześnie, jak wspominaliśmy już poprzednio, Pracownia Historii Literatury Staropolskiej, podejmując inicjatywy prac zespołowych, na większą skalę (np. "Dzieje dramatu i teatru staropolskiego" lub "Słownik literatury staropolskiej"), bazuje na kontaktach i współdziałaniu z przedstawicielami poszczególnych placówek naukowych (przede wszystkim uniwersytetów). W rezultacie - prace zespołowe Pracowni są równocześnie pracami zespołowymi całego ogólnopolskiego środowiska staropolskiego.

Kontakty z pracownikami uniwersyteckimi są tym cenniejsze, że pomagają ukierunkować badania zespołowe w taki sposób, aby mogły skutecznie i właściwie służyć również celom dydaktycznym. O pomocy w kształceniu studentów polonistyki pamięta się zarówno opracowując koncepcje publikacji o charakterze parasyntetycznym, jak też w toku ich realizacji autorskiej i odpowiedniego przygotowania redakcyjnego.

Do społecznych zadań pracowników Instytutu Badań Literackich należy również udział w popularyzacji wiedzy o piśmiennictwie narodowym w kręgach pozaspecjalistycznych. "Synteza dziejów teatru i dramatu" (podobnie jak wcześniejsza antologia "Dramaty staropolskie" z pewnością znajdzie oddźwięk w środowisku teatralnym, przyczyniając się do pogłębienia wiedzy o przeszłości sceny narodowej oraz o rozwoju form dramatycznych. Zadanie upowszechnienia wiedzy o literaturze polskiej XVI i XVII wieku stawia się również takim publikacjom, jak "Słownik literatury staropolskiej" lub "Problemy literatury staropolskiej". Podobnemu celowi służy udział badaczy w akcjach odczy-

towych i wykładowych (w Towarzystwie Literackim im. A.Mickiewicza, na kursach wakacyjnych dla nauczycieli lub np. w popularnych audycjach radiowych, jak "Encyklopedia kultury polskiej" i innych).

Doc.dr hab.Teresa Michałowska